

V. GRINAVECKIS

DĖL LIETUVIŲ KALBOS TARIŲ BALSIO *e* PAKITIMO HETEROSILABINIŲ *m, n* APLINKOJE

Žemaičiai dounininkai, šiaurės vakarų dūnininkai ir visi donininkai nekirčiuotą balsį *e* heterosilabinių *m, n* aplinkoje verčia į *i*¹. Taip minėtų žemaičių *e* yra išvirtęs į *i* šiais atvejais:

1) priesagoje *-ena*, pvz.: *kėpinos* „kepenys“, *lāpina* „lapena“, *pelinaī* „pelenai“, *rañkina*, *zuīkina* „zuikena“ ir kt.;

2) priesagoje *-enybė*, pvz.: *baisenybė* „baisenybė“, *branginybė* „brangenybė“, *sunkinybė* „sunkenybė“ ir kt.;

3) priesagoje *-(i)uomenė* (tarm. *-(i)ūmenė*), pvz.: *jaunūminė* „jaunuomenė“, *karūminė* „kariuomenė“, *visūminė* „visuomenė“ ir kt.;

4) priesagoje *-sena*, pvz.: *eīsina* „eisena“, *šukūosina* „šukuosena“ ir kt.;

5) penktosios linksniuotės junginyje *-en-*, pvz.: *pieminį* „piemenį“, *rūdinį* „rudenį“, *vāndinį* „vandenį“ ir kt. (1–5 pavyzdžiai iš Lenkimų. Su *i* vietoj *e* minėtieji pavyzdžiai tariami ir kitame dounininkų, šiaurės vakarų dūnininkų ir donininkų plote);

6) žodžiuose *glemėti*, *knebėnti*, *knebinėti*, *priemenė*, *sėmenys*, *smėgenys* ir kt., pvz.: *glimėti* (Alsėdžiai, Vidūklė ir kitur), *knibėnti* (Laūkuva, Šilalė, Rietavas ir kt.), *knibinėti* (Laūkuva, Kałtinėnai, Vañniai ir kt.), *pryminė* (Židikai – Petraičių k., Vieksniai), *sėminys* (Laūkuva, Vañniai, Telšiai ir kt.), *smāginys* (Lenkimai, Salantaī, Plūngė, Rietavas, Laūkuva ir kt.)

Daugumo minėtų atvejų *e* virstamas į *i* būdingas ir pietryčių dūnininkams, pavyzdžiui, Adakavė (Tauragės raj.) tariama: *rañkina*, *baisinybė*, *branginybė*, *didinybė*, *sunkinybė*, *bendrūminė*, *didūminė*, *kariūminė*, *visūminė*, *vargūminė*, *šukūosina*, *sėminys*, *mimėti* „mikčioti“, *ākminą* „akmenį“, *rūdinį*, *vāndinį* ir kt. Taip pat *e* minėtais atvejais verčiamas į *i* ir daugelyje kitų pietryčių dūnininkų vietų, pavyzdžiui, apie Rasėinius, Krýžkalnį, Taūrage ir kitur.

Šiaurinėse žemaičių šnektose nekirčiuotas *e* dažnai virsta į *i* (tarm. *e*) ir nebūdamas *m, n* aplinkoje, pvz.: *gidāuti* „gedauti“, *kitinti* „ketinti“, *obilė* „obelis“ ir kt. (Kretingà), *dvėjitas* „dvejetas“, *trėjitas* „trejetas“ (Vieksniai) ir kt.

Tais pačiais atvejais nekirčiuotas *e* prieš (po, tarp) *m, n* yra išvirtęs į *i* ir daugelyje aukštaičių šnektų, pvz.:

1) priesagoje *-ena*: *lāpina* „lapena“ (Panevėžys, Pasvalys, Švenčionys – Rakštėlių k., Pagėgiai ir kt.), *rañkina* „rankena“ (Surviliškis, Rimiškių k., Putiliškių k. –

¹ Šiame straipsnyje tariamų pavyzdžiai pateikiami transponuoti į bendrinę kalbą, paliekamas tik tarminis *i* (žem. iš *e*) priebalsių *m, n* aplinkoje.

Autorius nuoširdžiai dėkoja prof. dr. Z. Zinkevičiui, 1973 m. skaičiusiam šį straipsnį ir davusiam vertingų pastabų.

Pānevėžio raj.; Šeduvà; Taujėnai, Kreivių k. – Ukmergės raj.; Ignalinà; Kybár-
tai, Bařtninkai – Vilkaviškio raj.; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Jėniškis,
Pagėgiai, Kėdàiniai; Alytùs, Butrimónys – Alytaūs raj.; Varėnà I – *zuikina* „zui-
kena“ (Pagėgiai ir kt.); *muilinos* „muilenos“ (Varėnà I);

2) priesagoje *-enybė*: *baisinybė* „baisenybė“ (Rimiškių k., Putiliškių k., Panevė-
žys – Pānevėžio raj.; Pūmpėnai, Pasvalys; Surviliškis – Kėdàinių raj.; Kreivių
k. Taujėnai – Ukmergės raj.; Rakštėlių k., Šventòs k. – Švenčionių raj.; Žarėnų –
Latvėlių k. – Šiaulių raj., Panevėžiukas – Kaūno raj.; Kálvių k., Žiežmàriai –
Kaišiadorių raj.; Rudnià, Marcinkónys, Puvòčių k. – Varėnòs raj.; *baisinybė* (Vil-
kaviškis, Kapsukas; Pagėgiai; Rudaminà – Lazdijų raj.); *branginybė* „brangenybė“
(Rimiškių k., Putiliškių k., Surviliškis, Panevėžys – Pānevėžio raj.; Pasvalys; Krei-
vių k., Taujėnai – Ukmergės raj.; Svėdasaĩ; Duòkiškis – Ròkiškio raj.; Rakštė-
lių k. – Švenčionių raj.; Puvòčių k., Marcinkónys – Varėnòs raj.; Žarėnų – Latvė-
lių k. – Šiaulių raj.; Panevėžiukas – Kaūno raj.; Pėrnarava – Kėdàinių raj.;
Kálvių k., Žiežmàriai – Kaišiadorių raj.); *branginybė* (Rudaminà – Lazdijų
raj., Mielagėnai – Ignalinos raj.; Striūnàitis – Švenčionių raj., Pagėgiai ir kt.);
didinybė „didenybė“ (Alytùs, Beñdrių k., Beizónių k., Vañgelonių k. – Alytaūs
raj.; Rudnià – Varėnòs raj.); *sunkinybė* „sunkenybė“ (Alytùs; Rudnià – Va-
rėnòs raj.); *sunkinybė* (Kapsukas, Vilkaviškis, Vilkijà, Pagėgiai; Skráičionių k. –
Alytaūs raj.);

3) priesagoje *-(i)uomenė*: *bendruomenė* „bendruomenė“ (Rimiškių k., Puti-
liškių k., Panevėžys – Pānevėžio raj.; Pasvalys; Taujėnai – Ukmergės raj.;
Luokesòs k., Jonáičių k., Dubingiaĩ – Molėtų raj.; Šeduvà; Kapsukas; Balbiė-
riškis – Priėnų raj.; Šilgalių k. – Šakių raj., Kalvių k. – Kalvarijà; Daūgai,
Varėnà I ir kt.), *biednuomenė* „varguomenė“ (Panevėžys, Pasvalys; Luokesòs k.,
Jonáičių k., Dubingiaĩ – Molėtų raj.; Jurbarkas ir kt.); *diduomenė* „diduomenė“
(Šeduvà, Pasvalys; Luokesòs k., Jonáičių k., Zamòkų k. – Molėtų raj.; Ròkiš-
kis; Jakėlių k. – Švenčionių raj.; Jėniškis; Tadaravòs k. – Kaišiadorių raj.; Kap-
sukas; Balbiėriškis – Priėnų raj.; Šilgalių k. – Šakių raj.; Daūgai ir kt.); *jaunuomenė*
„jaunuomenė“ (Panevėžys, Pasvalys, Šeduvà; Kálvių k. – Utenòs raj.; Luo-
kesòs k., Jonáičių k., Balčėnų k., Bijutiškis, Zamòkų k., Molėtai – Molėtų raj.;
Júodiškių k. – Širvintų raj.; Sidābrinės k. – Ignalinos raj.; Jakėlių k. – Šven-
čionių raj.; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Jėniškis, Jurbarkas, Dauksiaĩ, Kal-
varijà; Suvalkėlių k. – Kapsùko raj., Rùtkiškių k. – Vilkaviškio raj., Plaskūnų k. –
Kaišiadorių raj.; Alytùs, Butrimónys, Daūgai, Varėnà, Varėnà I, Seirìjai, Veisiejai
ir kt.); *kariuomenė* „kariuomenė“ (Pasvalys; Bijutiškis, Molėtai, Surviliškis; Min-
kūnų k. – Dusetos; Dúkštas, Ròkiškis, Sàlakas, Svėdasaĩ; Rùkšiškės k., Tverė-
čius, Mielagėnai, Ignalinà – Ignalinos raj.; Švenčionėliai, Kałtanėnai, Strūnàitis –
Švenčionių raj.; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Vilkijà; Šilgalių k. – Šakių
raj.; Klėtkininkų k., Vilkaviškis – Vilkaviškio raj., Kapsukas, Višakio Rūdà,
Dauksiaĩ, Kalvarijà, Plùtiškės – Kapsùko raj.; Priėnai, Jurbarkas; Pagėgiai, Ta-
daravòs k. – Kaišiadorių raj.; Pėrnarava – Kėdàinių raj.; Alytùs, Butrimónys;
Klepòčių k. – Trākų raj.; Veisiejai, Kāpčiamiestis; Narāvų k., Paliūnų k. –
Lazdijų raj.; Rudnià, Varėnà I, Marcinkónys, Puvòčių k. – Varėnòs raj. ir kitur);
karuomenė (Jėniškis; Bařtninkai – Vilkaviškio raj., Zamòkų k. – Molėtų raj.,
Šeduvà ir kitur); *karūminė* (Darsūniškis – Vilkaviškio raj.); *varguomenė* „varguo-

menė“ (Kálvių k. – Utenės raj.; Zamōkų k. – Molėtų raj.; Júodiškių k. – Širvintų raj.; Šeduvà; Jakėlių k. – Švenčionių raj.; Žiežmāriai – Kaišiadorių raj.; Kapsùkas, Alytùs, Balkúnų k. – Alytaùs raj.; Akuōčių k., Dubrāvų k. – Lazdijų raj.; Marcinkónys – Varėnės raj. ir kitur); *visúominė* „visuomenė“ (Šeduvà; Kálvių k. – Utenės raj.; Duobūzių k., Padvarnių k. – Molėtų raj.; Antāliedės k. – Švenčionėliai; Jakėlių k. – Švenčionių raj.; Sidābrinės, Eřzveto k. – Ignalinos raj.; Zamōkų k., Molėtai – Molėtų raj.; Júodiškių k. – Širvintų raj.; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Žiežmāriai – Kaišiadorių raj.; Vilkaviškis, Kapsùkas, Bařtninkai; Kalvių k. – Kalvarijà; Balbiėriškis, Aņglininkų k. – Priėnų raj.; Alytùs, Butrimónys, Varėnà, Varėnà I, Seirįjai, Veisiejai, Kāpčiamiestis, Lazdijai, Marcinkónys ir kitur);

4) priesagoje *-sena*: *šukúosina* „šukuosena“ (Minkúnų k. – Dusetos; Sidābrinės k. – Ignalinos raj.; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Kapsùkas ir kitur);

5) priesagoje *-mena*: *mařminà* „mařmena“ (Rakštėlių k. – Švenčionių raj.); *smùlkmina* „smulkmena“ (Mielagėnai – Ignalinos raj.); *staigmina* „staigmena“ (Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.);

6) priesagoje *-enėkas*: *kabinėkas* „kabenėkas“ (Kunigiškių k. – Ukmergės raj.; Pāneveržio k. – Kùktiškės; Švedriškė – Ignalinos raj.; Panevėžiùkas – Kaūno raj. ir kitur);

7) penktosios linksniuotės junginyje *-en-*: *ākmini* „akmenį“ (Utenà; Svėdasaĩ; Kreivių k. – Ukmergės raj.; Mielagėnai – Ignalinos raj.; Antāliedės k. – Švenčionėliai; Alvitas – Vilkaviškio raj.; Pagėgiai, Rudnià – Varėnės raj.); *ākminia* (Anykščiai; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Jōniškis; Alytùs, Beizónių k. – Alytaùs raj. ir kitur); *lieminį* „liemenį“ (Alvitas – Vilkaviškio raj.; Rudnià – Varėnės raj. ir kitur); *pieminį* „piemenį“ (Utenà; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Pagėgiai, Alvitas – Vilkaviškio raj. ir kitur); *rùdinį* „rudeni“ (Pagėgiai ir kt.); *vāndinį* „vandenį“ (Utenà; Mielagėnai – Ignalinos raj.; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Pagėgiai, Alytùs; Varėnà I, Rudnià – Varėnės raj., Seirįjai ir kitur);

8) atskiruose žodžiuose: *grimėzdas* „gremėzdas“ (Šeduvà, Pasvalỹs; Kvyklių k. – Utenės raj.); *knibinėti* „knebinėti“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs, Šeduvà, Ramýgala, Anykščiai, Svėdasaĩ, Skāpiškis, Rōkiškis, Zarasaĩ, Utenà, Taujėnai, Širvintos, Ignalinà, Kiduliaĩ – Šakių raj.; Pagėgiai, Vilkaviškis, Kapsùkas, Kalvarijà, Priėnai, Alytùs, Varėnà, Nemunaitis, Valkiniņkai, Lazdijai ir kitur); *knibčioti* „knebčioti“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs, Šeduvà, Vilkaviškis ir kitur); *knibėnti* „knebėnti“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs, Šeduvà, Anykščiai, Skāpiškis, Zarasaĩ, Kybártai, Alytùs, Varėnà, Lazdijai ir kitur); *knibėklis* „knebeklis“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs, Šeduvà, Anykščiai, Utenà, Kybártai, Alytùs ir kitur); *knibinỹs* „knebinys“ (Panevėžỹs ir kitur); *knibsóti* „knebsoti“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs ir kitur); *mikėnti* „mekenti“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs, Šeduvà ir kitur); *miksėti* „meksėti“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs, Šeduvà ir kitur); *mimėti* „memėti“ (Kedónių k. – Butrimónys); *mimėkis* „memekis, mikčius“ (Rudnià – Varėnės raj.); *prieminė* „priemenė“ (Balčėnų k. – Molėtų raj.; Žydėlių k. – Ignalinos raj.; Vidutinė – Švenčionių raj.; Žarėnų – Latvėlių k. – Šiaulių raj.; Pagėgiai, Plaskúnų k., Tadaravōs k. – Kaišiadorių raj.; Kapsùkas, Priėnai; Alytùs; Varėnà I, Dargūžiai – Varėnės raj.; Klepōčių k. – Trākų raj.; Veisiejai ir kitur); *raūminys* „raumenys“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs, Alytùs ir kitur); *sėminys* „sėmenys“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs; Bařtninkai – Vilkaviškio raj., Pagėgiai, Alytùs ir kitur); *smāginys* „smegenys“ (Panevėžỹs, Pasvalỹs,

Surviliškis; Jakubónių k. — Širvintų raj.; Alytus; Akuočių k., Paliūnų k., Seiliūnų k. — Lazdijų raj.; Varėnà I, Pagėgiai ir kitur).

Penktosios linksniuotės *-in-* vietoj *-en-* yra pastebėjusi A. Jonaitytė Šakynos šnekte². Ji taip pat nurodo, kad analogiškas formas su *-in-* turi ir Šakynai gretimos latvių šnektos³. Z. Zinkevičius yra pastebėjęs, kad daiktavardžio *vanduõ* paradigmoje variantai su *i* šalia gretiminių su *e* vartojami lietuvių kalbos ploto pietryčių pakraščiuose apie Léipalingį, Kabeliùs ir Zieteloje⁴. V. Vitkauskas nurodo, kad penktosios linksniuotės *-in-* vietoj *-en-* vartoja kai kurios vakarų aukštaičių šnektos (Žagārė, Šakýna, Skaistgiris, Rudiškiai), vakarų dzūkai apie Drùskininkus, Léipalingį, Rātnyčią. Jis taip pat pažymi, kad priesagose *-mena* ir *-(i)uomenė* balsį *i* vietoj *e* vartoja daugelis aukštaičių šnektų⁵. Akademiniam „Lietuvių kalbos žodyne“ pateikiama keletas žodžių su tuo *e* pakitimu į *i*, pvz.: *baisinỹbė* (Rudaminà — Lazdijų raj.)⁶, *branginỹbė* (Rudaminà — Lazdijų raj.)⁷, *karùminė* „kariuomenė“ (Darsùniškis — Vilkaviškio raj.)⁸, *kabinėkas* „kablys“ (Švedriškė — Ignalinos raj.)⁹, *knibinėti* „knebinėti“ iš daugelio vietų¹⁰, *knibėnti* „knebenti“ (Kùpiškis, Sudeikiai ir kt.)¹¹. Visi kiti aukščiau minėtieji *e* atliepimo tarmių *i* priebalsių *m, n* aplinkoje atvejai iki šiol nebuvo pastebėti, nenustatytas to virtimo plotas ir dėsningumas.

Kaip matyti iš pateiktos atskirų žodžių su *e* heterosilabinių *m, n* aplinkoje virtimo į *i* geografijos, daugeliu atvejų plotai nesutampa. Atrodytų, kad kartais nėra ir dėsningumo, tačiau iš tikrųjų yra ne taip. Plotų nesutapimas sąlygojamas ne fonetinių priežasčių, o atskirų leksemų geografijos. Pavyzdžiui, toks žodis kaip *karùuomenė* vartojamas labai plačiai, todėl ir jo *e* pakitimas į *i* nustatytas dideliame plote, o *jaunùuomenė* vartojama žymiai siauriau (jos vietoj kitur vartojama *jaunimas, jauniškė, jaunuõliai*), todėl šiuo atveju siauresniame plote rastas ir *e* virtimas į *i*.

Kitais atvejais (ne *m, n* aplinkoje) aukštaičių *e* virtimo į *i* nerasta. Tai leidžia manyti, kad *e* virtimas į *i* heterosilabinių *m, n* aplinkoje priklauso nuo *m, n* poveikio. Iš visų aukščiau minėtų *e* virtimo į *i* atvejų aukštaičių šnektose abejonių kelia penktosios linksniuotės junginio *-en-* atliepimas *-in-*. Čia gali būti ir priesagos *-en-* silpnasis

² A. Jonaitytė. Šakynos tarmės daiktavardžio kaityba. — LKK, t. III (1960), p. 107.

³ Ten pat. Čia galima pridurti, kad minėtos formos su *-in-* pažįstamos ir plačiau latvių tarmėse, pavyzdžiui, A. Rekena jas (*akmiņu* „akmenų“) mini pietų Latgalos šnektose (Reķēna A. Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās. Rīgā, 1975, p. 594), dar plg. ME, t. I, p. 64, t. IV, lpp. 404–405 ir kt.; dar plg. J. Endzelīns. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951, p. 329–332 ir kt.

Latvių kalbos tarmėse taip pat atskirose priesagose prieš *n* vartojamas *i* vietoj įprastinio *e*. Pavyzdžiui, Kuršo pietinėje dalyje (žemaičių paribys) vartojamos priesagos *-inis, -ine* vietoj kitų vidurio šnektų *-enis, -ene: meitine* „mergaitė“, *leitine* „lietuvis“, *putinis* „pūga“, *ritinis* „ratas“ (Rucava), *brūklīne* „bruknė“ (Gramzda) (M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964, p. 105), plg. latvių bendrinės kalbos bei kitų tarmių atitikmenis: *meitene, leitene, putenis, ritenis, brūklene*.

⁴ Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektoloģija. V., 1966, p. 58.

⁵ Виткаускас В. Морфофонематические диалектизмы в говорах жемайтов дунининков (Автореферат). В., 1974, p. 24.

⁶ LKŽ, t. I (II leid.), p. 568.

⁷ Ten pat, p. 996.

⁸ Ten pat, t. V, p. 349.

⁹ Ten pat, p. 15.

¹⁰ Ten pat, t. VI, p. 231.

¹¹ Ten pat, p. 230.

laipsnis¹². Tačiau *-in-* šiuo atveju pasitaiko kaip tik tose vietose, kur ir kitais atvejais *e* prieš (po, tarp) *m, n* yra išvirtęs į *i*. Tai, gal būt, rodo, kad ir šiuo atveju *e* virtimas į *i* yra fonetinis. Šią nuomonę dar galėtų paremti ir tas faktas, kad atskirose vietose penktosios linksniuotės *-en-* yra išvirtęs į *-in* tuo atveju, kai eina po *m*, t. y. kai *e* yra tarp *m* ir *n* (*ākmini, ākminą, plēmini*), bet ne po *m* einantis *-en-* nevirsta į *-in-* (*rūdeni, vāndenī*). Toks skirtumas pastebėtas Jōniškio raj. Slėpsnių k., Vilkaviškio raj. Alvito apylinkėse.

Atskirų minėtųjų *i* vietoj įprastinio *e* atvejų (ypač žodžių šaknyse) gali būti kilęs ir ne iš *e*, o būti senovinis, atsiradęs dėl analogijos ir kitų priežasčių. Tačiau bendras dėsningumas yra aiškus: *e* heterosilabinių *m, n* aplinkoje virsta į *i*, nors atskirose vietose virtimas yra nereguliarus bei fakultatyviškas.

Kaip matyti iš pateiktos *e* vartimo į *i* heterosilabinių *m, n* aplinkoje geografijos, tas virtimas turimas ne tik tose tarmėse, kur dvigarsių *em, en* pirmasis sandas yra susiaurėjęs, bet ir tose, kur jis yra išlikęs sveikas, būtent – pietryčių dūnininkų, vakarų ir vidurio aukštaičių, vakarų dzūkų tarmėse. Didesnę *e* vartimo į *i* priebalsių *m, n* aplinkoje teritoriją už dvigarsių *em, en* pirmųjų sandų siaurėjimo plotą galima palyginti su didesniu *a* vartimo į *u* tarp *m* ir *n* (arba tarp *n* ir *m*) plotu, negu dvigarsių *am, an* pirmųjų sandų siaurėjimo plotas žemaičių (ir dalies pažemaitės aukštaičių) areale¹³.

Kadangi *e* heterosilabinių *m, n* aplinkoje siaurėja, virsta į *i*, tai leidžia manyti, kad ir *a* siaurėjimas, virtimas į *u* (o) tarp *m, n* žemaičių ir dalies pažemaitės aukštaičių areale yra fonetiškas.

Svarbi yra ta aplinkybė, kad *e* heterosilabinių *m, n* aplinkoje virsta į *i*, tik būdamas nekirčiuotas. Kirčiuotas *e* heterosilabinių *m, n* aplinkoje niekada nesiaurėja, nevirsta į *i*, pavyzdžiui, žemaičių kirčiuotas atitinkamų priesagų *-enis, -enė, -menė* balsis *e* visada išlaikomas: *mėlėnė* „mėlynė“, *nešmėnė* „našta“, *perėnė* „pirtis“, *šaltėnis* „šaltinis“ ir kt. Tą atvejį galima palyginti su dvigarsių *em, en* pirmojo sando siaurėjimu rytų aukštaičių tarmėje. Čia, pantininkų ir pontininkų patarmėse, *em, en*, tik būdami tvirtagaliai arba tvirtagališkos prigimties nekirčiuoti, yra susiaurinę pirmąjį sandą. Galimas daiktas, kad tai yra pradinis, silpniausias dvigarsių *em, en* pirmųjų sandų siaurėjimo laipsnis rytų aukštaičių (ir rytų dzūkų) tarmėje, nes kaip rodo aukščiau pateiktieji duomenys, *e* priebalsių *m, n* aplinkoje visų pirma siaurėja, virsta į *i*, būdamas nekirčiuotas. Analogiškas atvejis turimas ir su *am, an* pirmojo sando siaurėjimu: pantininkų tvirtapradžiai (ir akūtinės prigimties nekirčiuoti) *am, an* išliko sveiki, o tvirtagaliai išvirto į *um, un* (vėliau šie įvairiai pakitę, priklausomai nuo *u* kitimo). Tačiau žemaičių plote nėra tokių atvejų, kur *em, en* (ar *am, an*) pakitimas priklausytų nuo priegaidės.

Matyt, ir *a* heterosilabinių *m, n* aplinkoje žemaičių ir dalies pažemaitės aukštaičių areale iš pradžių siaurėjo, virto *u*, tik būdamas nekirčiuotas. Tai gerai rodo dūnininkų *kamunė* „laukinė bitė“ ir *Kamānė* „Akmenės raj. pelkės vardas“, Švėkšnos *mumatėlė* „motinėle“ ir *māma* „mamà“¹⁴.

¹² Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. p. 59; J. Kazlauskas. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. V., 1968, p. 272–273.

¹³ V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija (fonetika). V., 1973, p. 172.

¹⁴ Apie Judrėnus, Endriejāvą, Veiviržėnus vartojama ir *mumà* „mama“.

J. Kazlauskas nuomone, daugiskaitos naudininko galūnė *-mus* (*laukamus, geriemus*) yra kilusi iš *-mas* (ar *-mās*), kur *a*, veikiamas *m* ir likęs nekirčiuotas, išvirto į *u* (Казлаускас И. О балто-

Balsio *e* virtimas į *i* heterosilabinių *m, n* aplinkoje, matyt, yra gana senas reiškinys. Tai galima spręsti iš Žemaičių miestelio *Kal̄tinėnų* vardo rašymo istorijos šaltiniuose. I. Sprogio „XVI a. senovės Žemaičių žemės geografiniame žodyne“ šis vietovardis užrašytas 13 kartų su *e* ir 5 kartus su *i*¹⁵. XIV a. istorijos šaltiniuose *Kal̄tinėnų* vardas rašomas tik su *e*, pvz.: *Kaltenarum*, terra (1375), *Kalctene*, *Kalctene* (1370), *Caltenenen* (1386), *Caltenenen* (1393), *Caltenenen* (1394), *Calthenenen* (1390), *Kaltanenen* (1377)¹⁶. Tai rodo, kad senoji šio miestelio vardo forma buvo *Kal̄tenėnai* (plg. pavardę *Kaltėnis*), bet jau XVI a. vartota forma ir su *i* iš *e*, t. y. *Kal̄tinėnai*¹⁷.

Žemaičių kaimo *Laumenai* (Šilalės raj. Kal̄tinėnų apyl.) vardas dabar vietinių žmonių tariamas tik *Lauminaĩ*. I. Sprogio žodyne šio kaimo vardas užrašytas tris kartus su *e* (*я, e*) ir vieną kartą su *i*¹⁸. Vadinasi, XVI a. taip pat, matyt, tarta nevienodai — turėtas dar išlaikytas *e*, nors jau būta ir jo išvirtimo į *i*.

Balsis *a* tarp *m, n* XVI a. žemaičių tarmėse taip pat jau bus buvęs išvirtęs į *u*. Tai rodo I. Sprogio žodyno tokie pavyzdžiai, kaip *Нумголи* „им. в Видуклев. в.“ = *Nūmgaliai* „Rasėinių raj. Vidūklės apyl. kaimas“, *Нумуловки* „им. в Росен в.“¹⁹

Vadinasi, galima daryti išvadą, kad nekirčiuoto *e* virtimas į *i* heterosilabinių *m, n* aplinkoje yra fonetiškas, jis bent kai kuriose vietose turėtas jau XVI a.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗМЕНЕНИИ ГЛАСНОГО *e* В СРЕДЕ ГЕТЕРОСИЛЛАБИЧЕСКИХ *m, n* В ГОВОРАХ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В жемайтских говорах безударный гласный *e* в среде гетеросиллабических *m, n* превратился в *i*. Обследование аукштайтских говоров показало, что в них (во многих местах) *e* в подобной позиции тоже превращается в *i*. Такое изменение гласного *e* зависит от аккомодации.

Судя по письменным памятникам, это явление в некоторых местах существовало уже в XVI в.

славянской форме дательного пад. мн. и дв. ч. — „Baltistica“, 1968, t. IV (2), p. 179–183). Šią J. Kazlausko nuomonę remia Chr. S. Stangas (Chr. S. Stang. Litauisch *-k(i)*, *-g(i)*, *-gu*. — „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap“, 1976. Vol. 30, p. 128). Ją visiškai patvirtina ir mūsų šiame straipsnyje pateiktieji duomenys bei nustatytieji dėsningumai.

¹⁵ Спрогис И. Я. Географический словарь древней жомойтской земли XVI столетия. Вильна, 1888, p. 141.

¹⁶ A. Salys. Die žemaitischen Mundarten. — Tiž, 1930, t. VI, p. 216.

¹⁷ Taip pat ir *Kal̄tanėnai* (Švenčionių raj.) irgi greičiausiai iš *Kal̄tenėnai* (*a* iš *e* dėl *l* kietumo, plg. *tiltālis* ~ *tiltēlis*) bei *Rudaminà* (Lazdijų raj.) iš *Rudamenà* (žr. E. Mikalauskaitė. Lietuvių kalbos fonetikos darbai. V., 1975, p. 98.)

¹⁸ Спрогис И. Я. Географический словарь древней жомойтской земли XVI столетия. p. 171.

¹⁹ Ten pat, p. 205.